

Віталій Тельвак

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
доктор історичних наук, професор (Україна)
telvak1@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Владига Ольга

Львівське вище професійне училище комп'ютерних технологій та будівництва
кандидат історичних наук, викладач (Україна)
olhavladyha@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5444-7164>

ResearcherID: www.researcherid.com/rid/B-9392-2019

**Етнічна історія східних слов'ян у дзеркалі сучасної історіографії
(Івангородський К. В. Етнічна історія східних слов'ян у сучасній історіографії
(український, білоруський і російський дискурси). – Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко,
2018. – 422 с.)**

Анотація. У статті прорецензовано монографію Костянтина Івангородського, присвячену аналізу етнічної історії східних слов'ян у сучасному українському, білоруському і російському історіографічних дискурсах. Проаналізовано структуру книги, її теоретико-методологічні засади, змістове наповнення. Відзначено новаторські моменти рецензованої книги. Зауважено дискусійні питання та певні авторські упущення. Зроблено висновок, що монографія К. Івангородського є помітним явищем сучасної історичної науки: зібрано та опрацьовано різноплановий і обширний історіографічний матеріал, а запропоновані висновки вносять якісно нове розуміння специфіки міждисциплінарної рецепції проблеми етнічної історії східних слов'ян в українській, білоруській та російській історіографіях.

Ключові слова: Костянтин Івангородський, етнічна історія східних слов'ян, історіографічний дискурс.

Історія науки є одним із найбільш популярних напрямків сучасних історіографічних досліджень. При цьому спостерігається виразна тенденція – звертатися до осмислення історико-наукових феноменів здебільшого дальшого чи ближчого минулого, котрі постають як завершені явища, маючи чіткі темпоральні рамки. Підтверджує це спостереження відносна малочисельність праць з історії науки останнього тридцятиліття в загальному чималому корпусі студій, де виразно домінує доба «історіографічного ренесансу» кінця XIX – першої третини XX ст. Тож слід вітати сміливість вихованця черкаської школи Віталія Масненка Костянтина Івангородського, котрий наважився на аналіз тенденцій сучасної собі історичної науки, незважаючи на зрозумілий дискомфорт від критики доробку сучасних, а нерідко й добре знайомих колег.

Іншим викликом для Автора стала тема його зацікавлення – етнічна історія східних слов'ян домонгольської доби. Адже, як переконливо на багатьох прикладах показав у своїй праці К. Івангородський, це один із найбільш міфологізованих сюжетів сучасної науки, де нерідко емоційна відданість традиції бере гору над здоровим дослідницьким глуздом. Тож історіографічний аналіз слід було провести так, щоб мимоволі не стати затягим адептом котроїсь із аналізованих теорій і замість аналітика історіографічного багатоголосся не перетворитися на ще одного палкого оборонця тієї чи іншої візії.

Врешті, вкажемо і на чималі методологічні виклики, котрі стояли перед К. Івангородським. Йдеться про виразну полідисциплінарність обраної ним теми дослідження, що передбачає необхідність можливо доброї орієнтації в багатьох галузях знань – археології, етнології, генетиці, порівняльній лінгвістиці та ін. Не менший методологічний клопіт для здобувача створила й обрана ним компаративна оптика аналізу проблеми – простеження обговорення різнопланової проблематики етнічної історії східних слов'ян домонгольської доби не тільки в українській, але й в сусідніх білоруській та російській історіографії. Попри зрозумілі логістичні труднощі з доступом до різнопланових джерел і літератури, Автору також доводилося постійно контролювати власні ціннісні переконання з огляду на присутність досліджуваної проблематики в сучасній політиці пам'яті України та її слов'янських сусідів. Забігаючи наперед, наголосимо, що з усіма згаданими щойно, а також багатьма іншими викликами, про які говоритимемо далі, К. Івангородський впорався напрочуд професійно, нерідко зі значною долею доречного гумору.

Цілком прийнятною є структура монографії. Вона відповідає поставленим завданням і дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми цієї теми. Матеріал викладено на підставі типологічно-проблемного підходу логічно і послідовно. Рецензована книга складається зі вступу, семи розділів (поділених на підрозділи), висновків, бібліографії (алфавітної побудови), списку скорочень та іменного покажчика.

Розлоге доведення К. Івангородським багатоаспектної актуальності обраної теми не залишає сумнівів у її наукознавчій важливості та суспільній запитаності. Не викликає зауважень і авторське формулювання об'єкта та предмета дослідження, його мети і завдань. Новизну результатів проведеного дослідження засвідчує залучення широкого кола різнопланових історіографічних джерел та здійснених на їхній підставі всебічний компаративний аналіз особливостей обговорення багатоаспектної проблематики етнічної історії східних слов'ян домонгольської доби в сучасних українській, білоруській та російській історіографіях.

Натомість, на наше переконання, при формулюванні хронологічних рамок роботи (с. 10) слід було вказати на їхню історіографічну багаторівневість. Адже поряд із спеціальною увагою до обраного періоду кінця 1980-х – початку 2010-х років, здобувач повсякчас звертається і до здобутків попередніх історіографічних епох, простежуючи ґенезу тих чи інших аналізованих ним теорій і концепцій. Фактично, К. Івангородський тримає у полі своєї уваги здобутки всього академічного періоду розвитку історичної науки.

Методологічно наївною для нас виглядає також впевненість Автора, що «тільки позаідеологічне й аполітичне студіювання названої теми дозволяє препарувати її у форматі, максимально наближеному до наукової об'єктивності, та неупереджено підійти з цих позицій до деконструкції застарілих (і переважно заполітизованих) «етногенетичних» схем, міфів, ідеологем і стереотипів» (с. 11). Як демонструє, зрештою, його власне дослідження, «позаідеологічне й аполітичне студіювання» цієї (та й багатьох інших дискусійних проблем сучасності) є неможливе; йдеться радше про потребу усвідомлення дослідниками власних світоглядних установок і ціннісних орієнтацій та повсякчасний контроль їхнього впливу на свою творчу лабораторію.

Перший розділ «Концептуальний вимір етноісторіографічного студіювання» складається з трьох підрозділів, в яких послідовно висвітлюються основні теоретико-методологічні засади наукового пошуку, а також характеризується й класифікується комплекс історіографічних джерел.

У першій частині першого розділу К. Івангородський надзвичайно докладно аналізує теоретичні та методологічні засади етноісторичних реконструкцій. Така незвична для сучасних історіографічних праць докладність опису теоретико-методологічного інструментарію теми є цілком виправдана з огляду на практично тотальний «анархізм» методологічного виміру обговорення проблематики етнічної історії східних слов'ян домонгольської доби, неодноразово продемонстрований Автором у наступних частинах монографії.

Насамперед К. Івангородський цілком виправдано зосереджується на аналізі специфіки дослідження «сучасної історіографії», пов'язуючи її передусім із усвідомленням «текучості» цього хронологічного відтинку та відповідної «розмитості» його меж. Здобувач, демонструючи добру методологічну культуру, вповні коректно інтерпретує історіографічні візії таких знакових теоретиків як Ф. Арьєс, К. Рохас, Х. Кьолнер, В. Вжосек та ін., демонструючи строкатість палітри поглядів стосовно піднятої проблеми. Далі К. Івангородський стисло аналізує специфіку термінологічного апарату свого дослідження.

Цілком поділяючи більшість наведених у цій частині праці теоретичних спостережень, водночас вважаємо, що Автору слід докладніше пояснити сенс вперше вжитого у цій частині роботи та згодом повторюваного виразу «традиційна методологія історії» (с. 13, 345). Також більшої аргументації вимагає авторська пропозиція стосовно потреби виокремлення «імагологічної» функції історіографії (с. 17). Бо чим згадана функція відрізняється від, припустимо, традиційних пізнавально-аналітичної чи діагностичної функцій історії історичної науки? Тут на думку приходять неодноразово згадуваний самим К. Івангородським у подальших розділах принцип логіки, відомий як «лезо Оккама».

Далі автор характеризує специфіку обраного ним методологічного підходу, визначаючи його як методологічний релятивізм. У цій частині першого підрозділу дещо незвичною є наведена номенклатура принципів дослідження. Так, згадані в роботі, як самостійні, принципи «наступності, ціннісного та системного підходів», «контекстуалізації, сцієнтизму, сходження від абстрактного до конкретного, єдності історичного й логічного, інтерпретації, єдності змістовного та формально-логічного аналізу» (с. 21), насправді є теоретичними вимогами при реалізації принципів історизму та об'єктивності або, у випадку «принципу сходження від абстрактного до конкретного» – загальнонауковим методом. Невиправдано також, незважаючи на певну історіографічну моду, виокремлювати й «принцип міждисциплінарності» (с. 21). Більш виправдано, на нашу думку, говорити про міждисциплінарний підхід.

Деяку плутанину відновуємо і при характеристиці методів дослідження. Наприклад, вказано неіснуючі групи «спеціально-наукових» та «конкретно-наукових» методів (с. 22), що відносяться, насправді, до сімейства спеціально-історичних методів. Не менше здивування викликають й згадка про «сциєнтистський метод» (а чи в науці можливий якийсь інший підхід?) чи «різноманітні міждисциплінарні методи (антропологічний, соціологічний, культурологічний)» (с. 23) (за такого розуміння – всі методи є міждисциплінарними).

У другому підрозділі – «Теоретичні засади етноісторичних реконструкцій» – міститься виважений авторський аналіз сучасного стану етнологічної науки. Цілком слушно найбільше уваги К. Івангородський відводить голосній і чи не найтривалішій в історії науки дискусії між примордіалістами та модерністами. Також Автор відтворює змістову специфіку ключових для свого дослідження понять «етнос», «етнічність», «етнічна історія», «етноісторична реконструкція» та інші, виправдано показуючи неоднозначність, а нерідко й значну заідеологізованість їхнього тлумачення у науковій літературі.

Завершує перший розділ аналіз джерельної бази дослідження. Вповні виправдано К. Івангородський всі залучені ним джерела поділяє на дві великі групи – текстуальні (ті, що відображають безпосередньо процес наукових етноісторичних реконструкцій минулого спільнот східних слов'ян на етапі до монгольської навали) та контекстуальні (джерела, що дозволяють репрезентувати своєрідність саме сучасної інтелектуальної культури й умов, за яких відбувається дослідження означеної проблематики та які визначають її новітній історіографічний контекст у трьох «східнослов'янських» історичних дискурсах). Окрім цього поділу, в роботі Автором застосовано ще два класифікаційні критерії, що дозволили розподілити наявні джерела за функціональним і принципом походження.

Аналізуючи першу групу, К. Івангородський слушно звертає увагу на джерельну специфіку досліджуваної епохи, вказуючи на важливість залучення нових джерельних масивів: матеріали преси, телебачення, радіо, web-мережі, масові інтерв'ю, дискусії, опитування тощо. Водночас не можемо погодитися щодо Авторського твердження про те, що досліджувана ним епоха «характеризується «безархівністю» доступної джерельної бази» (с. 42). Адже йдеться про практично тридцятилітній період, тож цілком варто було зазирнути, скажімо, до архівів українських, російських і білоруських академічних установ, де, поза сумнівом, відклалися різнопланові документи діяльності багатьох профільних дослідних інституцій чи творчі матеріали героїв монографічного дослідження, в надії знайти неопубліковані праці, чернетки чи епістолярій. Звісно, вони навряд чи суттєво вплинули б на результати дослідження, але, поза сумнівом, значно б збагатили його численними важливими нюансами в дусі симпатичної К. Івангородському сучасної тенденції до антропологізації історії. Для прикладу, згадаємо цінну архівну колекцію Омеляна Прицака, що доступна в Науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія». Поза сумнівом, цінними були б і творчі матеріали Михайла Брайчевського, що компактно відклалися в архіві Інституту археології НАН України та Інституті Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАНУ. Очевидно, що подібних прикладів можна наводити чимало, адже більшість зі згаданих у роботі науковців є людьми доволі поважного віку чи недавно закінчили свій земний шлях, тож їхні творчі матеріали в багатьох випадках відклалися в архівосховищах. З цієї ж причини, на нашу думку, більшу увагу слід було приділити наявному на сьогодні невеликому, але важливому для розуміння досліджуваної епохи компендіуму опублікованих мемуарів, листування та щоденників.

У другому розділі – «Спостереження за спостереженнями: історіографічний аналіз проблеми» – наведено вичерпний, як на нашу думку, огляд досвіду історико-наукового осмислення феномену етнічної історії східних слов'ян. При цьому здійснений К. Івангородським історіографічний аналіз має дворівневий характер – він зосереджений як на з'ясуванні внутрішньої логіки формування української, білоруської та російської історіографічних традицій, так і містить аналіз рецепції сусідських поглядів на досліджувану проблему. Проаналізувавши досвід авторефлексії в східнослов'янських історіографіях, Автор аргументовано довів, що в межах сучасного гуманітарного дискурсу тематика етнічної історії східних слов'ян домонгольської доби набула найбільш артикульованого вираження, хоча й не можна однозначно визнати задовільною розробленість і систематизованість названої проблематики.

Значною мірою теоретичний акцент має і наступний третій розділ монографії «Інтерпретації джерельної бази етнічної історії слов'ян». У трьох підрозділах, проблематика яких сформована за національними історіографічними традиціями, в критично-аналітичному ключі, з необхідною та переконливою екземпліфікацією та добрим знанням західних теоретичних новацій, К. Івангородський з'ясовує численні джерелознавчі проблеми, що їх повсякчас зустрічають українські, білоруські та російські дослідники, конструюючи етнічну історію східних слов'ян домонгольської доби. Важливо, що з багатьох дискусійних питань Автор окреслює власну аргументовану позицію, що не є банальним приєднанням до котроїсь із симпатичних йому полемізуючих сторін, а зваженим продуктом тривалої та всебічної дослідницької рефлексії.

В підсумку, К. Івангородський переконливо доводить, що попри значущість в сучасній науці дослідницької уваги до проблеми конструювання джерельної бази для вивчення складної етнічної проблематики, надалі відчутними є впливи етноісторіографічних стереотипів, маніпулювання джерелами на догоду власним дослідницьким схемам, низький рівень теоретичної саморефлексії тощо.

Четвертий розділ монографії – «Когнітивні моделі в методологічній і теоретичній проєкціях» – містить всебічний аналіз концептуальних труднощів сучасних східнослов'янських історіографій. За визначеними національними історіографічними традиціями, К. Івангородський, укотре демонструючи чудове знання текстів і контекстів згаданої проблеми, на багатьох прикладах показує суперечності між теоретичними деклараціями українських, білоруських та російських істориків та їхніми дослідницькими практиками, а також повсякчасний хаос у застосовуванні понятійно-категоріального апарату при описі етноісторичної проблематики.

Наступні три розділи монографічної роботи насичені якісним аналізом складного полідисциплінарного фактичного та компаративного матеріалу з відповідною систематизацією за національними традиціями, дисциплінарними практиками, персональними візіями та ключовими проблемами. На багатьох прикладах, зазвичай апелюючи до західного історіографічного досвіду, К. Івангородський переконливо (подекуди зі значною дотепністю) діагностує численні вади сучасних етнічних студій над історією східних слов'ян домонгольської доби. До найбільш типових вад, властивих усім трьом національним східнослов'янським історіографічним школам, незважаючи на їхні напрямки та ідейні табори, він відносить схематизм, спекулятивність та телеологію у конструюванні гіпотез, нехтування подекуди елементарною методологічною культурою, категоріально-понятійну неохайність, інерційність мислення, відсутність опору до впливу різноманітних екстерналістських факторів, домінування інтуїції над науковими практиками, дисциплінарну автаркію (тобто небажання належно розібратися в здобутках колег, котрі представляють суміжні дисципліни) та ін. Як і в попередніх частинах своєї книги, К. Івангородський нерідко сміливо полемізує з іменитими авторами, пропонуючи власне аргументоване та методологічно коректне бачення багатьох досліджуваних проблем.

Відзначаючи повноту зібраного та узагальненого в п'ятому-сьомому розділах історіографічного матеріалу, автор фокусується на аналізі здебільшого материкової інтелектуальної традиції. Натомість, не менш цікавим було б залучення матеріалів української діаспорної історіографії, де проблема етнічної історії східних слов'ян домонгольської доби тривалий час вивчалася під впливом української довоєнної та сучасної західної науки. Для прикладу, звернемо увагу на наукову спадщину самобутнього дослідника Олександра Домбровського (1914-2014), чиї цікаві праці були перевидані в збірці «Студії з ранньої історії України» (Львів-Нью-Йорк, 1998). Не менш важливим, на нашу думку, було б простежити вплив на хід наукових дискусій сучасних перевидань славистичної класики (відповідних праць В. Антоновича, М. Грушевського, О. Шахматова та багатьох інших), адже історіографічні корені багатьох проаналізованих у роботі гіпотез сягають періоду кінця XIX – першої половини XX ст.

Відзначимо також, що історіографічний дискурс К. Івангородського здебільшого характеризує належна стриманість оцінок і вираженість характеристик. Проте подекуди, емоційність героїв його дослідження мимоволі передається самому Автору і в роботі подибуємо пасажі, загалом невластиві для академічних наукових праць. Для прикладу, наведемо наступне спостереження – «білоруси мають приблизно таке саме етнічне відношення до автохтонів з XXVI тис. до н. е., як і вишенька на торті до бісквіту в його підошві» (с. 240). Чи інший приклад: «Приміром, цілком у дусі репортажу про досягнення радянського тваринництва звучить твердження, що «східні хорвати були східнослов'янським *племінним комплексом*»» (с. 328).

Не зовсім вдалим риторичним прийомом слід визнати й спроби відгадати «потаємні» думки героїв своєї студії. Так є, наприклад, у випадку з С. Пачковою, котра оминула мовчанкою проблему етнічного обличчя носіїв зарубинецької культури: «Втім, представляючи «київську школу» славистики, не важко здогадатися, що за її красномовним мовчанням розуміються саме слов'яни» (с. 314). Згадаємо й інший приклад – академіку Петру Толочку закидається «необачне вживання десь почутих понять» (с. 325). Не зовсім коректними є й вікові маркери, вживані стосовно науковців (наприклад, «молодий археолог О. Комар» (с. 318)).

Також, у полемічному плані, хотілося б звернути увагу К. Івангородського на не зовсім вдало підібрані, з погляду методології науки, вирази на кшталт «методологічні межі позитивізму» (с. 114), «суцільна релігійна свідомість давньоруських книжників» (с. 123), «стихийний позитивізм в аналізі джерел» (с. 137), «етнологічна притомність джерельної бази» (с. 137), «наївний позитивізм» (с. 237), «вірус методології «марксизму»» (с. 252), ««звичний» позитивістський світогляд» (с. 350). Також складно погодитися й з твердженням Автора, що «в археологічних джерелах відсутня будь-яка історична [...] інформація» (с. 347).

У розлогіх і докладних висновках К. Івангородський не просто зібрав підсумкові положення, представлені ним у розділах, але й резолютивно, у розрізі цілої теми, навів синтетичне бачення провідних тенденцій обговорення етнічної історії східних слов'ян в українській, білоруській та російській історіографіях. Водночас у висновках від К. Івангородського, як найкращого знавця сучасних історіографічних дискусій стосовно досліджуваної проблеми, хотілося б почути про історіографічні перспективи подальшого вивчення його теми, адже, як показує авторський аналіз, у роботі було осмислено здебільшого провідні наукознавчі тенденції.

Загалом, представлена монографія є розлогою панорамою формування та видозмін національних традицій дослідження й переосмислення різнопланової проблематики етнічної історії східних слов'ян домонгольської доби. У такій панорамі можна називати ще чимало моментів, котрі хотілося б побачити в роботі, але це були би радше побажання, а не зауваження. Відзначимо також, що К. Івангородський проявив себе добрим стилістом, що зробило його текст цікавим для читання і прозорим для оцінювання. Водночас, на нашу думку, назви праць російських та білоруських авторів слід було наводити в тексті монографії мовами оригіналів чи з паралельним перекладом українською.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що монографія К. Івангородського є помітним явищем сучасної історичної науки. Він зібрав та опрацював різноплановий і обширний історіографічний матеріал (список джерел і літератури складає 1596 позицій багатьма мовами!). Запропоновані ним висновки вносять якісно нове розуміння специфіки міждисциплінарної рецепції проблеми етнічної історії східних слов'ян в українській, білоруській та російській історіографіях. Тож можна не сумніватися в тому, що рецензована книга знайде зацікавлене та жваве обговорення в середовищі колег.

Виталий Тельвак

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко
доктор исторических наук, профессор (Украина)

Владыга Ольга

Львовское высшее профессиональное училище компьютерных технологий и строительства
кандидат исторических наук, преподаватель (Украина)

Этническая история восточных славян в зеркале современной историографии (Ивангородской К. В. Этническая история восточных славян в современной историографии (украинский, белорусский и российский дискурсы). – Черкассы: Изд. Ю. Чабаненко, 2018. – 422 с.)

Аннотация. В статье прорецензирована монография Константина Ивангородского, посвященная анализу этнической истории восточных славян в современном украинском, белорусском и российском историографических дискурсах. Проанализирована структура книги, ее теоретико-методологические основы, содержательное наполнение. Отмечены новаторские моменты рецензируемой книги. Замечены дискуссионные вопросы и определенные авторские упущения. Сделан вывод, что монография К. Ивангородского является заметным явлением современной исторической науки: собран и обработан разноплановый и обширный историографический материал, а предложенные выводы вносят качественно новое понимание специфики междисциплинарной рецепции проблемы этнической истории восточных славян в украинской, белорусской и русской историографии.

Ключевые слова: Константин Ивангородский, этническая история восточных славян, историографический дискурс.

Vitalii Telvak

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Dr. (History), Professor (Ukraine)

Vladyha Olha

Lviv Higher Professional School of Computer Technology and Construction
PhD (History), teacher (Ukraine)

Ethnic history of the East Slavs in the mirror of modern historiography (Ivangorodsky K. Ethnic History of the East Slavs in Contemporary Historiography (Ukrainian, Belarusian and Russian Discourses) – Cherkasy: Ed. Yu. Chabanenko, 2018 – 422 pp.)

Abstract. The article reviews Konstantin Ivangorodsky's monograph on the analysis of the ethnic history of the East Slavs in contemporary Ukrainian, Belarusian and Russian historiographical

discourses. The article analyses the structure of the book, content, its theoretical and methodological foundations. The innovative moments of the book were highlighted as well. The article notes discussed issues and the points that the author could have mentioned. It has been concluded that K. Ivangorodsky's monograph is a prominent phenomenon of modern historical science: it is diverse and it impresses with an extensive historiographic material that was collected and elaborated. The monograph's conclusions provide a qualitatively new understanding of the specifics of the interdisciplinary perception of the East Slavs ethnic history problems in Ukrainian, Belarusian and Russian historiographies.

Key words: *Konstantyn Ivangorodskyi, Slavic ethnic history, historiographical discourse.*